

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ І СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ
КАФЕДРА ДИЗАЙНУ І ТЕОРІЇ МИСТЕЦТВА

Семчук Л. Я.

ОСНОВИ КОМПОЗИЦІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ

Частина 1

Напрямок підготовки 6.020200– «Дизайн»,
ОКР «Бакалавр»
І семестр

Івано-Франківськ
2011

УДК 7.012
ББК 85.100.50
С 30

Семчук Л. Я. Основи композиції: навчально-методичні рекомендації до проведення теоретичних занять з курсу для студентів напряму підготовки 6.020200 – «Дизайн», ОКР «Бакалавр» у I семестрі / Л. Я. Семчук. – Івано-Франківськ, 2011. – Ч. 1. – 40 с.

Рецензенти:

Новицька Ольга Романівна – кандидат мистецтвознавства, доцент.

Кузенко Петро Ярославович – кандидат мистецтвознавства, доцент.

Затверджено та рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту мистецтв
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Протокол № 2 від 20 жовтня 2011 року

ВСТУП

Дане видання висвітлює базові теми лекційного курсу «Основи композиції», які є важливим підґрунтям для формування професійної грамоти, засвоєння методів і засобів творчого самовираження у процесі дизайнерської діяльності.

Композиція, з точки зору навчальної дисципліни, розглядається як синтез теоретичних засад і практичних навиків, покликаний для перетворення набутих знань в розуміння і відчуття, яке акумулює процеси філософського усвідомлення суті багатообразних явищ дійсності і вираження її художньо-композиційними засобами.

У даному аспекті лекційний та практичний курси основ композиції розділені на:

I семестр – вивчення системи композиційних закономірностей в межах формальної організації, яка покликана на розвиток об'єктивно загального композиційного відчуття міри.

II семестр – формування суб'єктивної волі дизайнера, його композиційної майстерності, художніх навиків, уяви на основі творчого переосмислення дійсності і розвитку образно-асоціативного мислення.

Теоретичний курс I семестру охоплює основні закони, засоби, принципи композиції, а також поняття форми, її властивостей. Після кожної лекції подані варіанти запитань для самоконтролю, які відповідають змісту теми та програмовим вимогам до складання заліку і екзамену.

За темою кожної лекції пропонуються практичні вправи, які можна виконувати як почергово, так і суцільним блоком. Як теоретичний, так і практичний блоки побудовані таким чином, що припускають доповнення, корегування, уточнення та пропозиції.

Пропедевтичний курс I семестру містить декілька форм контролю знань:

- контрольна робота у формі тестових завдань, після завершення лекційного курсу;
- практичні контрольні роботи після виконаних завдань, що об'єднані єдиною тематикою;
- підсумовуючий кафедральний огляд блоку практичних робіт.

У результаті вивчення лекційного курсу студент повинен знати:

- аспекти розвитку композиції;
- властивості форм, особливості їх співвідношення, сприйняття на площині;
- закони композиції;
- принципи організації форм.

У результаті засвоєння курсу студент повинен вміти:

- грамотно використовувати професійну термінологію;
- відчувати композиційну рівновагу, міру – розуміти сутність гармонійної побудови;
- усвідомлювати механізм впливу композиційних закономірностей на емоційне сприйняття;
- використовувати набуті навички у творчій діяльності.

Структура курсу I семестру (17 тижнів):

Лекції – 10 год.

Практичні заняття – 42 год.

Самостійні заняття – 56

Разом – 108

Тематичний план лекційного курсу

I курс, I семестр

<i>№ тижня</i>	<i>№ теми</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1	1	Поняття композиції. Аспекти розвитку, види композиції.	2
2	2	Система композиційних закономірностей. Закони, засоби гармонізації композиції.	2
3	3	Форма, її властивості, сприйняття та взаєморозміщення на площині.	2
4	4	Принципи організації форм. Симетрія й асиметрія. Метр і ритм.	2
5	4	Принципи організації форм. Статика і динаміка.	2
Всього			10

Поняття композиції. Аспекти розвитку, види композиції.

Мета: ознайомитись із завданнями навчальної дисципліни, наукової теорії композиції, особливостями її різновидів та сутністю творчого процесу.

План

1. Аспекти розвитку композиції у сучасному мистецтві.
2. Сутність формальної організації.
3. Структурно-просторові засади різновидів композиції.

Термін **композиція**, у перекладі з латинської (compositio), означає – складання, зв'язування, з'єднання. У сучасній термінології української мови **композиція** це – **будова, структура, розташування та взаємний зв'язок складових частин художнього твору.**

У мистецтві композиція розвивається:

1. Як творчий процес.
2. Як результат творчого процесу.
3. Як наукова теорія.
4. Як навчальна дисципліна.

Передумовою формування наукової теорії та навчальної дисципліни композиції є творча діяльність і її результат – художній твір різного мистецького напрямку.

Творчий процес – це пошук художнього образу в якому творець проходить послідовний шлях від глибокого духовного **усвідомлення**, розуміння дійсності через **відчуття** її, аж до **вираження** усвідомленого.

На етапі усвідомлення і відчуття художник використовує психологію творчого мислення, а для вираження усвідомленого застосовує мистецтво організації (компонування) елементів у єдину цілісну структуру, яка й виражає гармонію. Важливо зазначити, що відчуття гармонії повноцінне тоді, коли досягається єдність структури і художньо-образного змісту твору (результату творчості, композиції).

Помилковою є думка, що творчий процес – це механічне поєднання різних елементів чи форм за усіма законами і правилами у єдину структуру. Першочергове значення має єдність змісту і форми – аналогічно до мистецтва поезії, де рима є важливим художнім засобом, але твір вважається гармонійним тоді, коли ми можемо прочитувати зміст між рядками.

Результат творчості акумулює в собі внутрішнє емоційне, естетичне, філософське самовираження творцем свого «Я», сприйняття і розуміння ним дійсності і через призму його внутрішнього стану передається спостерігачу. Це гармонія художньо-виражальних засобів і глибокого духовного змісту, який залишає за глядачем право на власні розуміння, інтерпретації, відчуття.

Наукова теорія композиції – це система вчень, поглядів і концепцій – невід’ємна частина мистецтвознавчої науки.

Її основними завданнями є:

1. Обґрунтування методологічних засад у процесі дослідження питань композиції.
2. Дослідження історії розвитку композиції на основі відповідних артефактів.
3. Становлення термінологічного апарату.
4. Визначення і систематизація закономірностей (законів, принципів, засобів) композиції.
5. Вивчення синтезу філософсько-психологічних, естетично-художніх засад творчого процесу.
6. Визначення художніх особливостей мистецьких творів на основі композиційних критеріїв.

Як **навчальна дисципліна** композиція передбачає вивчення науково обґрунтованих законів, засобів гармонізації, принципів побудови, які покликані на розвиток творчого мислення дизайнера та його професійної грамоти.

Основними завданнями курсу «Основи композиції» є:

1. Засвоєння певних методів мислення і художньо-практичної діяльності для розвитку композиційного відчуття, професійної інтуїції художника.
2. Організація процесу взаємозв'язку і взаємоперетворення теоретичного і практичного курсів композиції, з метою досягнення єдності знань і розуміння, тобто перетворення теорії в метод професійної творчості дизайнера.
3. Вироблення сукупності дидактичних методів організації творчого процесу.
4. Розкриття суб'єктивних і об'єктивних чинників сприйняття суті багатообразних явищ дійсності та осмислення її (суті) і вираження художньо-композиційними засобами.

Для досягнення поставлених завдань навчальна дисципліна починається з вивчення формальної композиції, яка розкриває логіку побудови будь-якого візуального твору. Вона покликана на формування і розвиток творчого бачення художника, виступає певною формою пізнання і самовираження для творця.

Саме у формальній композиції художник здатен продемонструвати єдність теоретичних знань та практичного вміння для досягнення основної мети, в принципі – суті композиції – гармонії.

Формальна композиція – це композиція, яка побудована на поєднанні абстрактних елементів, вона позбавлена предметного змісту і, часто сюжету. Основними її завданнями є вивчення і засвоєння властивостей форм, законів і принципів побудови.

За **структурно-просторовими особливостями** композицію умовно поділяють на три види, які об'єднують в собі твори різних видів мистецтва:

1. Фронтальна, або площинна (декоративна, станкова) – двомірна, елементи в якій розташовуються на площині і визначаються напрямом двох координат, по горизонталі та вертикалі. До площинних композицій відносять й такі, що містять рельєф, вони сприймаються глядачем як двовимірні й не потребують бокового споглядання. Художня виразність фронтальних композицій в яких присутній рельєф підкреслюється елементами світлотіні.
2. Об'ємна (скульптурна, малої архітектурної форми) – тримірна, основним засобом вираження якої є форма, що характеризується трьома параметрами – шириною, висотою та глибиною. Об'ємна композиція вимагає декілька точок споглядання у просторі. Важливу роль для її сприйняття відіграє освітлення завдяки якому відбувається гра світла і тіні. Об'ємну композицію створює автор, а освітлення завершує її.
3. Глибинно-просторова (архітектурна), тримірна в основі якої лежить співставлення площинних фігур, об'ємних форм і, обов'язково, простору між елементами композиції. Як і в об'ємних творах, важливу роль відіграє світло.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну «композиція».
2. В яких аспектах розвивається композиція у сучасному мистецтві?
3. В чому полягає суть творчого процесу? Що є його результатом?
4. Які завдання наукової теорії композиції?
5. Які завдання композиції, як навчальної дисципліни?
6. Що значить «формальна композиція», яка її сутність?
7. Які види композиції зумовлені структурно-просторовими характеристиками мистецьких творів?

Система композиційних закономірностей. Закони, засоби гармонізації композиції.

Мета: ознайомитись зі структурою композиції, вивчити основні закони, варіанти співвідношень, необхідні для гармонійного вираження змісту.

План

1. Структура композиції.
2. Основні закони, їх роль у формуванні гармонійного твору.
3. Види співвідношень у композиції.

Як будь-яка навчальна дисципліна, композиція має свою структуру, яка побудована на чіткій ієрархічній співвідлеглості:

- закони композиції;
- засоби гармонізації композиції;
- принципи побудови;
- графічні засоби вираження.

Гармонія протистоїть хаосу, а пізнання гармонії відбувається через пізнання єдності. Гармонійною можна вважати композицію від якої не можна нічого відняти і нічого додати. Основними умовами досягнення гармонії є рівновага, цілісність, співвідпорядкування елементів. Важливо, що будь-яка з вище названих ознак існує тільки при наявності іншої. Рівновага, цілісність і співвідпорядкованість є взаємозумовленими і взаємозалежними – це основна закономірність композиції.

Закон рівноваги за своєю суттю передбачає структурний баланс – **співвідношення між взаємозв'язаними частинами**. Рівновага досягається завдяки балансу: фізичних та емоційних властивостей форм, їх кількості; способів взаємодії, розташування відносно формату і один одного тощо. Для досягнення рівноваги важливе значення мають пропорційні, масштабні, контрастні, нюансні, тотожні відношення; принципи побудови; засоби її вираження тощо.

Закон цілісності (єдності). Цілісність композиції сприймається по різному. Це не тільки баланс усіх елементів твору. В першу чергу, **цілісність – це внутрішня єдність композиції, єдність форми організації і змісту**. Цілісність – необхідна умова взаємозв'язку різних елементів у єдине ціле – гармонію. Поєднати форми, частини твору можна за умови їх схожості – тобто того спільного, що є у кожного з них. Мова іде про єдність образного і змістовного розкриття теми, формоутворення, пластичного, фактурного,

колористичного вираження. Важливою умовою для досягнення цілісності є структурна співвідлеглість.

Закон співвідпорядкування тісно пов'язаний з умовами єдності в композиції. Він передбачає існування чотирьох варіантів співвідлеглості форм, частин твору:

- **Композиційний центр** – основне місце зв'язків між елементами твору, яке часто не співпадає з геометричним центром формату. Зміщення композиційного центру створює внутрішню напругу, пластичну виразність при розкритті художнього образу. Композиційний центр формується декількома різними способами: згущенням елементів від країв композиції до її центра; зміною фізичних властивостей форм – прогресія конфігурації, розмірів, тональності, кольору, графічного навантаження; зміною емоційних властивостей – посилення маси, зменшення просторовості, нюансні переходи від статичного до динамічного вираження і навпаки.
- **Композиційна пауза** – своєрідний різновид центра композиції, він вимагає доброї професійної підготовки. Композиційну паузу можна утворити: розрідженням елементів до центру композиції; зміною фізичних властивостей форм – трансформуванням конфігурації, зменшенням розмірів, послабленням тональності, колірному контрасту, графічному навантаженню; зміною емоційних властивостей форм – послабленням маси, збільшенням просторовості, нюансними переходами від динамічного до статичного вираження елементів.
- **Домінанта** – наявність контрастної, за фізичними чи емоційними властивостями, відносно інших елементів форми. Роль домінанти – привертання більшої ніж інші фігури уваги.
- **Акцент (наголос)** – на противагу домінанті, невелика за розмірами форма, що визначає найсуттєвішу частину в структурі цілого, розкриває художній образ. Акцент, як і домінанта, виражається контрастними відношеннями.

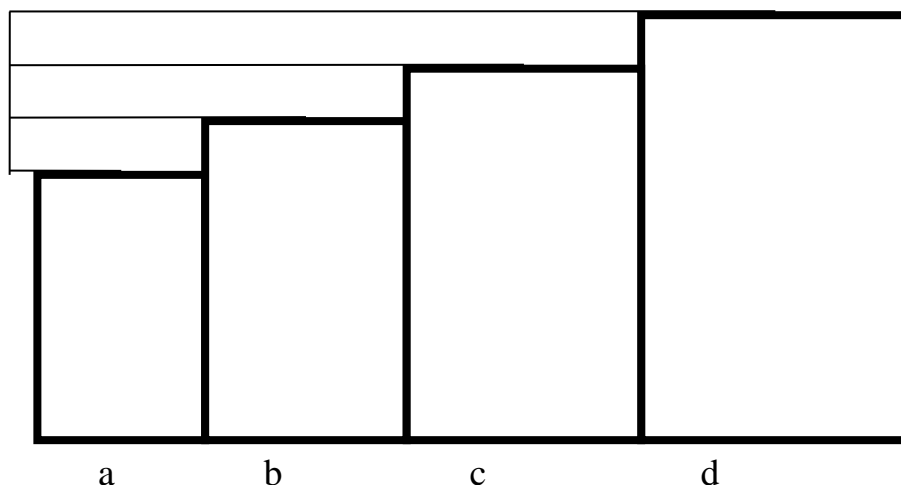
Засоби гармонізації композиції (співвідношення форм).

Для створення гармонії – виконання умов законів рівноваги, цілісності, співвідпорядкування, важливу роль відіграють якості масштабних, пропорційних, контрастних, нюансних, тотожних співвідношень форм, частин твору.

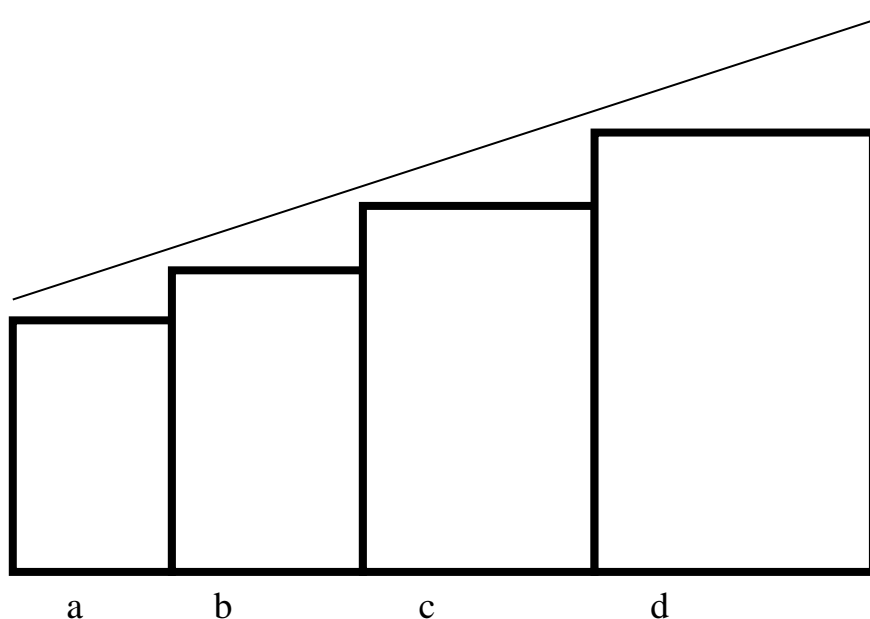
Масштаб – це відношення величин (спільномірність). Його суть – порівняння. Масштаб характеризує зв'язок форм між собою, цілого та його

окремих частин, предметів навколишнього середовища і людини тощо. У художній діяльності масштаб є не абсолютною, а відносною спільномірністю.

Пропорція (лат. proportio) – **це співвідношення** (взаємна залежність) **частин між собою і цілим**. Пропорції мають важливе значення у творчому процесі – вони є одними з головних ознак гармонії. Виділяють такі основні види пропорцій:

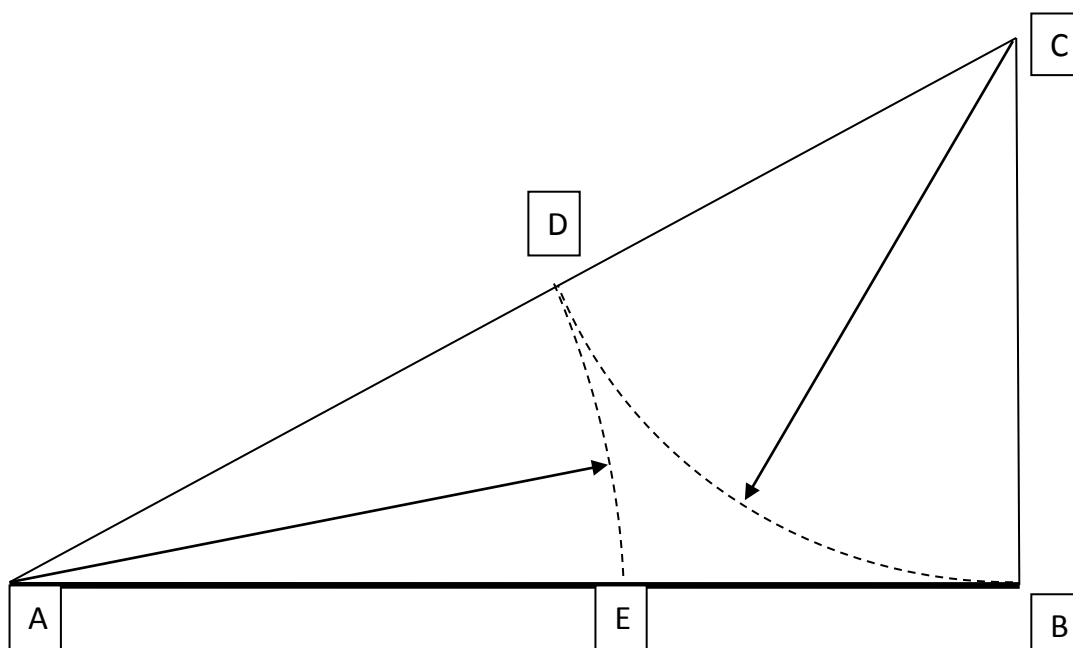

- **арифметична** – це рівність між двома відношеннями чотирьох величин, яка передбачає збільшення кожної наступної фігури від попередньої на однакову величину. В основі арифметичної системи пропорцій лежить метрична підпорядкованість: $a - b = b - c$;

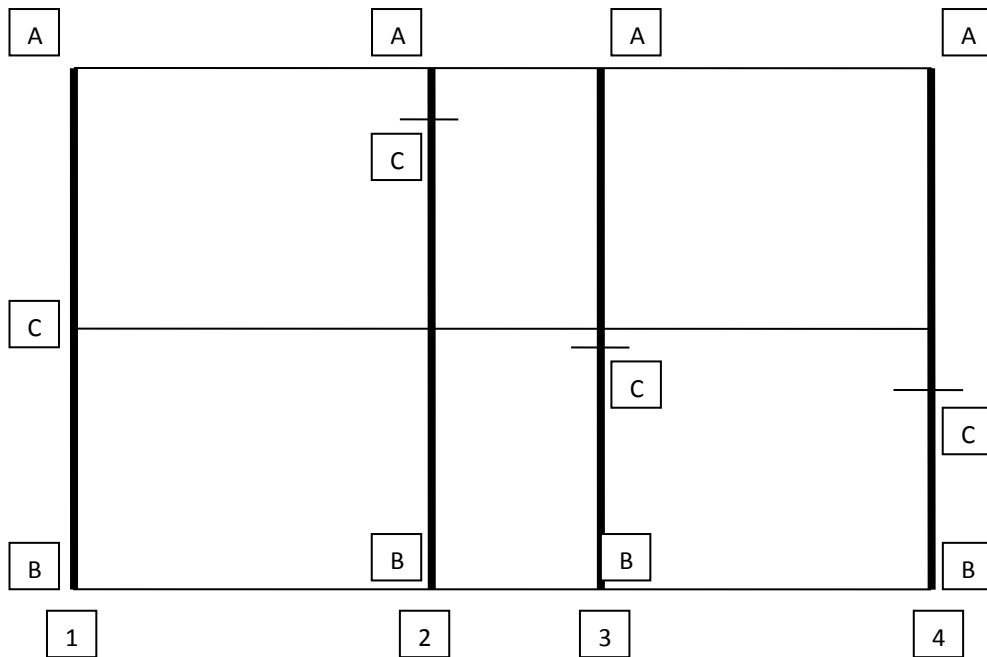
- **геометрична**, в якій рівність відношень існує на основі трьох величин: $a : b = b : c$;

- *гармонійна*, яка також базується на взаємозалежності відношень трьох величин: $(a - b) : (b - c) = a : c$;
- *золотий перетин* – це поділ цілого на дві нерівні, але взаємозалежні частини. Принцип полягає у тому, що менша частина відноситься до більшої так, як більша до цілого і навпаки: $a : b = b : c$. Таке співвідношення цілого і частин є постійним і виражається нескінченним десятковим дробом, де більша частина дорівнює 0,618, а менша – 0,382. На практиці використовують золотий перетин, що виражається цілими числами, так званий «ряд Фібоначі» (досліджуваний у XII столітті італійським математиком Фібоначі), коли будь-яка наступна величина дорівнює сумі двох попередніх: 1; 2; 3; 5; 8; 13; 21; 34; 55; 89 і т. д. Співвідношення сусідніх величин завжди наближене до золотого перетину – 0,618 ($3:5=0,6$; $5:8=0,625$; $8:13=0,615$ і т.д.) Існують певні правила його побудови геометричним шляхом.

Щоб поділити відрізок АВ у пропорції золотого перетину потрібно з точки В поставити перпендикуляр ВС довжиною $\frac{1}{2}$ АВ утворивши таким чином прямокутний трикутник АВС. Далі, з вершини С проводимо дугу радіусом СВ до перетину з гіпотенузою АС. Отримуємо точку D. Потім з вершини А проводимо дугу радіусом AD, яка у місці перетину з відрізком АВ утворить точку E, яка власне, поділить відрізок АВ у пропорції золотого перетину: $AE:EB = AB:AE = 1,62$.

Способи ділення відрізка на частини:

1 – рівномірний поділ утворює пропорційні відношення між частинами і цілим: $AB:AC=AB:BC$.

2, 3 – нерівномірний поділ при якому не утворюються пропорційні залежності – відношення малого відрізка до великого, чи великого до цілого є, але взаємної залежності між ними нема.

4 – нерівномірний поділ, який утворює пропорційні відношення між частинами і цілим – золотий перетин: $BC:AC=AC:AB$.

Контраст – *максимальна зміна якостей одного зображуваного відносно іншого*, він (контраст) ґрунтується на філософському законі єдності і боротьби протилежностей. У контрастних співвідношеннях різка відміна домінує над подібністю. У формальній композиції контраст виражається:

- протилежними якостями фізичних та емоційних властивостей форм: трикутна – кругла, велика – мала, гладка – шорстка, світла – темна, червона – зелена, яскрава – ненасичена, легка – тяжка, активна – пасивна, статична – динамічна тощо;
- способами взаємодії форм, їх розташуванням на форматі: вільна взаємодія – перетин, вертикальне – горизонтальне, діаметрально протилежне, вверху – внизу формату тощо.

При використанні контрастних відношень існує загроза порушення рівноваги і цілісності композиції, тому важливу роль відіграє нюанс, як засіб нівелювання контрасту.

Нюанс, на противагу контрасту – *незначна, мінімальна різниця між порівнюваними об'єктами*. При перевантаженні композиції нюансними співвідношеннями існує загроза втрати художнього образу, послаблення емоційної виразності твору тощо. Власне, при використанні контрастних та нюансних співвідношень важливим є розуміння того, що контраст і нюанс є взаємодоповнюючими засобами гармонізації, вони не можуть існувати одне без одного, адже гармонія – це, в першу чергу, врівноваження протилежностей.

Тотожність – *повна схожість якостей чи властивостей мінімум двох порівнюваних елементів чи частин*.

Контраст, нюанс і тотожність є необхідними засобами для створення художніх образів, різноманітних асоціацій, які посилюють емоційну дію творів мистецтва на глядача. Вони є важливими для досягнення рівноваги і цілісності в композиції, сприяють вираженню умов закону співвідпорядкування – у більшості випадків композиційні центр, пауза, домінанта та акцент є контрастними відносно другорядних елементів твору, які між собою, в свою чергу, знаходяться у нюансних, або тотожних відношеннях, що власне і об'єднує їх навколо головного.

Запитання для самоконтролю

1. Які основні складові системи композиційних закономірностей?
2. Які ознаки рівноваги та цілісності у композиції?
3. Обґрунтуйте сутність закону співвідпорядкування?
4. Які є варіанти організації співвідлеглості елементів, частин твору?
5. В чому полягає структурна відмінність між композиційними центром та паузою, домінантою та акцентом?
6. Які є співвідношення форм?
7. Що таке пропорція? Які є основні види пропорцій?
8. Яка сутність масштабних відношень?
9. Що таке контраст?
10. Визначте вплив нюансу на досягнення гармонії.
11. Яка роль тотожних відношень у композиції?

Форма, її властивості, сприйняття та взаєморозміщення на площині.

Мета: вивчити властивості форм, закономірності їх сприйняття, способи взаємодії між собою та згідно формату.

План

1. Фізичні властивості форм.
2. Емоційні властивості та способи їх зміни.
3. Оптичне сприйняття форми в межах формату.
4. Способи фізичної взаємодії форм у композиції.

Одним з основних засобів для вивчення системи закономірностей на базі формальної композиції є **форма**. Вона народжується з точки, яка рухаючись утворює лінію. Суміщення ліній утворює площинну пляму, а зустріч площин утворює об'ємну форму. Важливо зазначити, що форма це більш змістовне і ґрунтовне поняття відносно плями. Якщо пляма є площинним елементом, то форма має уже об'ємно-просторові характеристики. Отже, форма у композиції може виражатися лінією (одномірність), площиною (двомірність), об'ємом (тримірність).

Будь-яка форма має певні фізичні властивості, вони зумовлюють її емоційний вплив на глядача, який відбувається на асоціативному та інтуїтивному рівнях сприйняття, а також на рівні пам'яті, спогаду тощо. З точки зору художнього образу форма просто не існує без конфігурації, розмірів, кольору, тону, фактури тощо. При взаємодії форм у структурі твору якість фізичних властивостей безпосередньо впливає на композиційні рівновагу і цілісність.

Фізичні властивості форм:

Конфігурація оцінюється людиною за периметром – довжиною замкненого контуру. Важливе значення для сприйняття мають градусні величини кутів загибу контурних ліній. Власне, квадрат з прямими кутами виражає спокій, врівноваженість, а трикутник – більш рухлива форма.

Розмір визначається за загальноприйнятими одиницями вимірювання (міліметр, сантиметр, метр тощо), а у формальній композиції, більшою мірою, відносно розмірів інших фігур чи формату.

Фактура – властивість поверхні форми (гладка, шорстка, рельєфна блискуча, матова тощо), яка впливає на емоційне сприйняття.

Тональність – насиченість і світлість форми відносно білого та чорного кольорів. Тональність форми впливає на сприйняття її маси, статичності, динамічності, оптичну зміну розмірів, вираження різноплановості у розташуванні на форматі і у структурі твору відносно форм іншої тональності.

Колір, як і тональність, впливає на зміну маси, статичності, динамічності, розмірів форми, вираження її різноплановості, що обумовлено його властивостями (колірний тон, світлість, насиченість).

Емоційні властивості форм зумовлені їх фізичними параметрами, і виникають в результаті психологічного, образно-асоціативного сприйняття людиною:

Маса – властивість, яка у композиції характеризується не загальноприйнятими одиницями виміру (грам, кілограм тощо), а формується у результаті сприйняття і порівняння конфігурації, розмірів, тональності, кольору форми відносно фізичних властивостей інших елементів; розміру, тону, кольору формату і місця розташування на ньому тощо.

Просторовість форми прочитується при її взаємодії з площиною розташування. Основний вплив на зміну сприйняття просторовості мають фізичні властивості форми та тон і колір формату.

Статичність – відчуття спокою, рівноваги, яке виникає при спогляданні правильно поставленої фігури відносно формату; нюансних відношень між фактурами, тональностями, кольорами форми і площини тощо.

Динамічність – протилежне до статичності відчуття рухливості, композиційної активності, нестійкості форми. Виражається контрастними відношеннями фізичних властивостей, способів розташування форм згідно формату.

Зміна маси та просторовості форм способами їх членування.

Форма, як цілісна одиниця містить певні внутрішні відношення сторін, кутів, діагоналей тощо. По-різному сприймаються верхня та нижня, ліва та права частини, центр будь-якої фігури. Використовуючи внутрішню площину форми та різні способи членування можна змінити її конфігурацію, розміри, тональність, колірне, графічне рішення, що дозволить відкоригувати статичний чи динамічний характер сприйняття, масу та просторовість. Членувати внутрішній простір форми можна різноманітної конфігурації елементами, різного напрямку прямими, кривими лініями тощо. Членування відбувається двома способами:

1. **Збереження конфігурації та розміру форми, але кількісної зміни її тональності.** Форму членують дрібнішими елементами, тональність

яких може нюансно змінюватися за потреби збільшення чи зменшення маси і просторовості. Початкова форма ускладнюється в мікроструктурному аспекті. Внаслідок збагачення різнотональним нюансуванням може активніше взаємодіяти з фоном (бути просторовішою, легшою) чи, навпаки, чіткіше прочитуватися на ньому. Залежно від конфігурації, тональності та взаємодії елементи членування впливатимуть на статичний чи динамічний характер форми.

2. Збереження тональності, але якісної зміни конфігурації та розміру. Форму членують прямими чи кривими лініями на дрібніші частини. Новоутворені елементи komponують способами вільного розташування, доторкання, прилягання, рідше використовують накладання, перекривання, перетин. Внаслідок інтервалів між елементами новостворена форма стає просторовішою, а її маса якісно зменшується. Залежно від конфігурації, розмірів, розташування та взаємодії елементів членування можна посилити чи послабити статичну, динамічну образність форми.

Серед багатоманітних за різними параметрами форм є чотири основних, які в геометричному аспекті найпростіші, і лежать в основі інших – похідних від них: квадрат, трикутник, коло, форма «амеби» (не стала форма).

Квадрат – довершена, стійка форма, яка виражає конкретні образи. При певних умовах (зміна розмірів, тональності, фактури, кольору, місця розташування на форматі) може викликати різне емоційне відчуття маси, просторовості, мати чітко виражений статичний, чи, навпаки, динамічний характер.

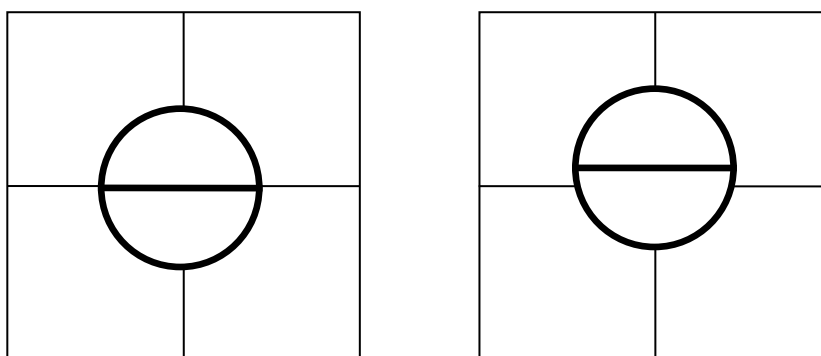
Трикутник – найактивніша форма, яка розвивається, як на площині, так і у просторі, та несе в собі потенційні можливості руху. Трикутник набуває стійкості, коли одна із його сторін горизонтальна до формату. Він може виражати агресивні образи та відчуття. Залежно від зміни фізичних властивостей та місця розташування на форматі трикутна форма буває більш статичною, чи менш динамічною, легшою чи тяжчою тощо. Трикутники різної конфігурації сприяють вираженню боротьби протилежностей, що є необхідним при створенні цілком конкретних образів.

Коло – внаслідок відсутності чітко вираженої основи, коло, певною мірою – нестійка форма. У ньому зосереджені колові рухи, виражена ідея природи, Землі, світобудови. Саме тому з колом у людини асоціюються поняття добра, радості, щастя, позитивні емоції. Зміна фізичних властивостей кола та його розташування на форматі впливає на послаблення чи посилення статичності, динамічності, маси, просторовості тощо.

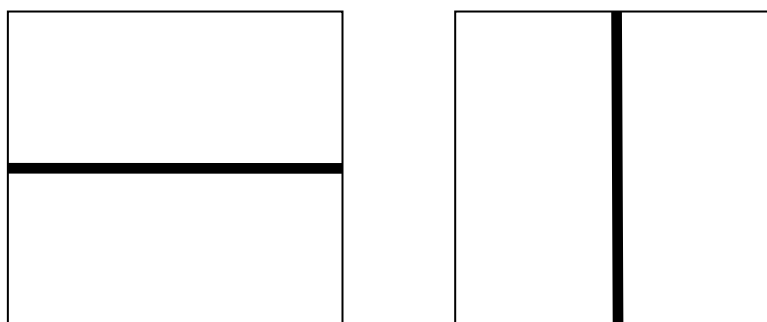
Форма «амеби» – у формальній композиції її текучість, плавність, непостійність виражають не стійкі, не конкретні за характером і змістом образи. Діапазон їх сприйняття досить пасивний: меланхолія, романтичність, байдужість тощо.

Сприйняття (геометричне, оптичне) форми на площині.

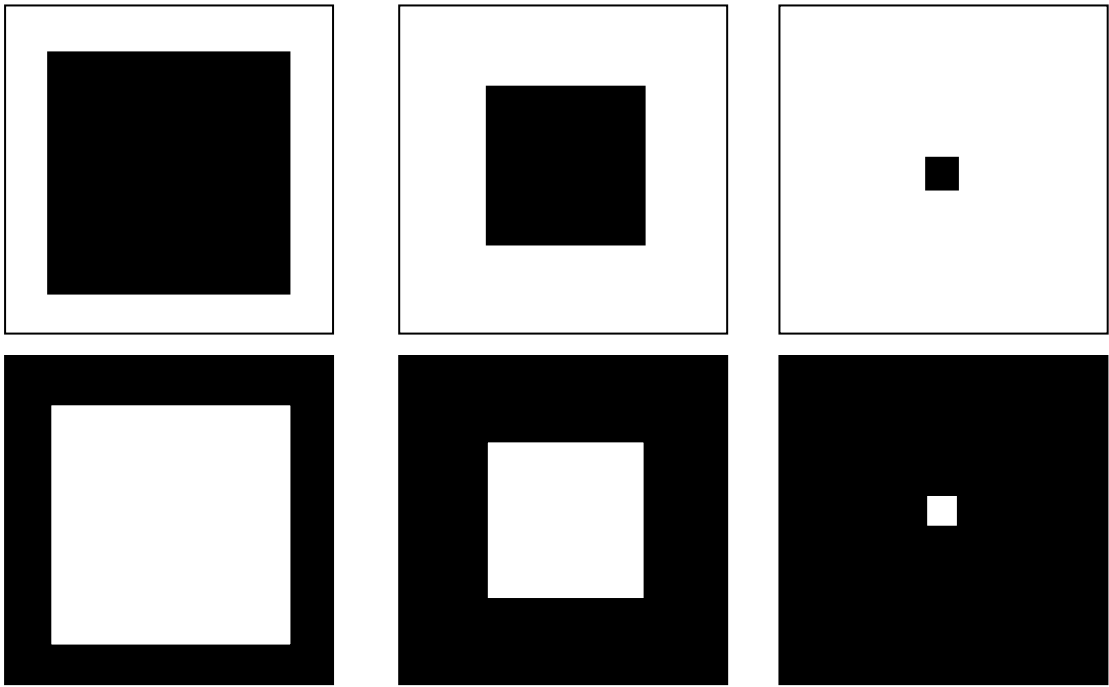
Для сприйняття форми у фронтальній композиції важливе значення має площина зображення, яка, власне є посередником між глядачем і художником. Її відчуття відбувається на індивідуальному рівні, тобто суб'єктивно. Проте, існує і об'єктивне сприйняття форми на форматі.

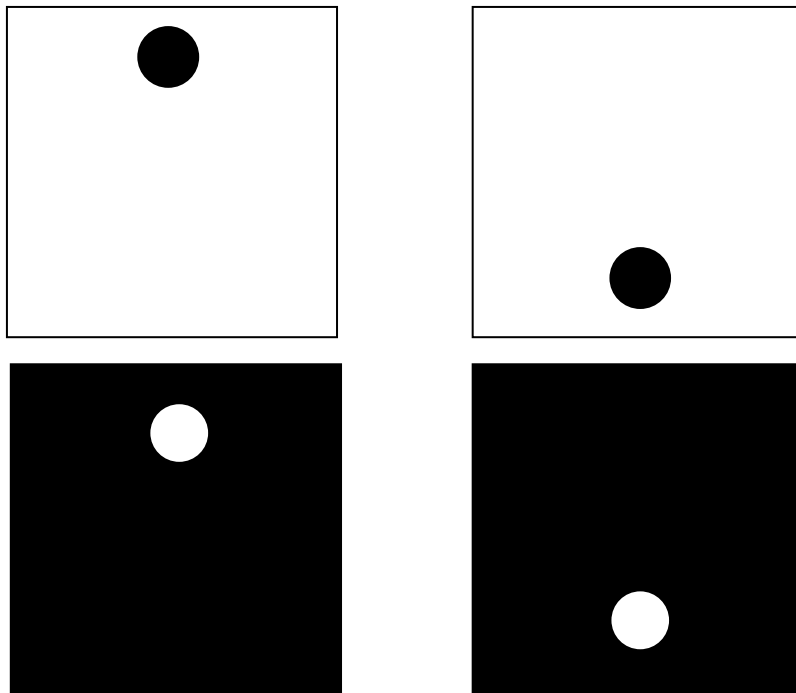
1. При розташуванні фігури у геометричному центрі площини та поділу її на дві рівні частини по горизонталі, нижня половина видається меншою від верхньої. Людське око схильне переоцінювати верхню і недооцінювати нижню частини фігури. Змістивши форму дещо у верхню частину, візуально створимо враження, що фігура розташована у центрі формату.

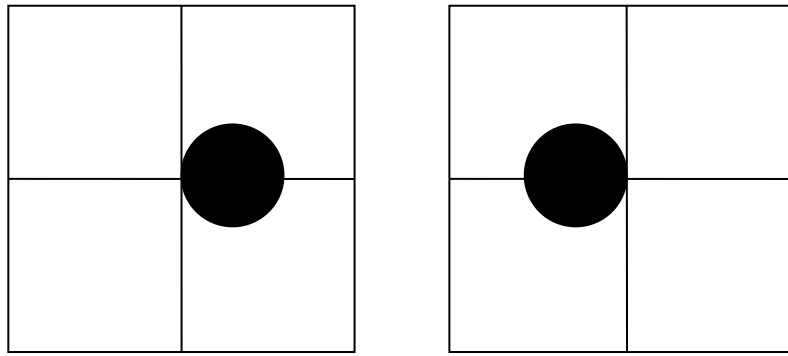
2. Горизонтальна і вертикальна лінії однакової довжини та товщини по-різному сприймаються на площині: горизонтальна – грубішою та коротшою, вертикальна – тоншою та довшою.

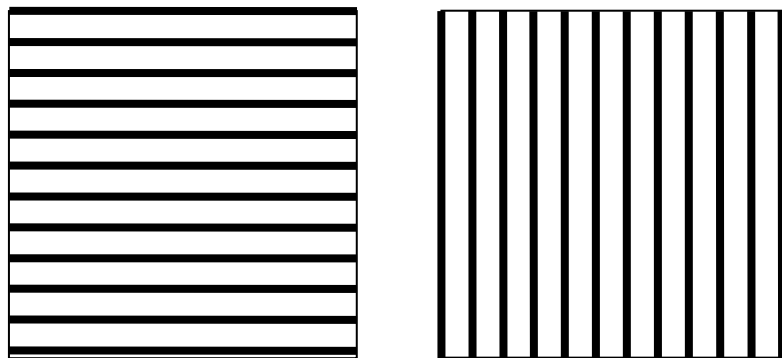
3. Форма при зменшенні сприймається як точка. Важливо, що на чорному фоні конфігурація форми прочитується чіткіше і довше.

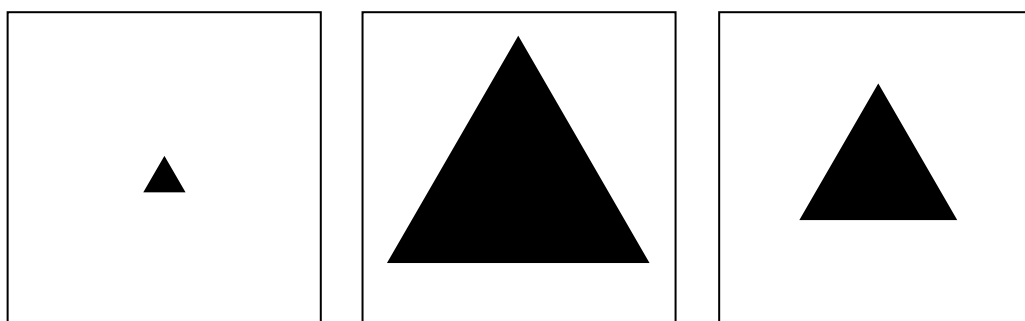
4. Одна і та ж форма за конфігурацією та величиною сприймається по різному, залежно від розташування на площині: форма розташована у верху формату – легка, внизу – тяжка. Ця властивість чіткіше сприймається на чорному фоні.

5. Форма розташована справа, відносно геометричного центру формату, сприймається тяжчою, аніж тотожна за фізичними властивостями, але зліва. Такі особливості зміни маси фігури відносно її місця розташування зумовлені психологічними особливостями сприйняття людиною формату зліва на право (читання, писання). На лівій частині композиції погляд затримується менше ніж на правій, звідси – переоцінка руху відносно меж формату.

6. Дві однакові за величиною та конфігурацією форми, по-різному сприймаються згідно їх графічного наповнення. Горизонтальні лінії оптично подовжують висоту геометрично правильного квадрата, а вертикальні – розширюють його. Це зумовлено особливостями метричного повтору, який створює монотонний рух горизонталей у вертикальному напрямку, а вертикалей у горизонтальному.

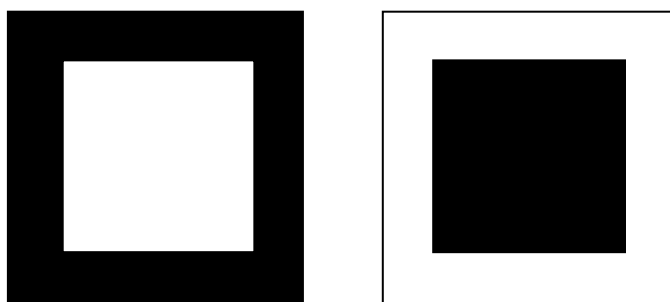
1)

2)

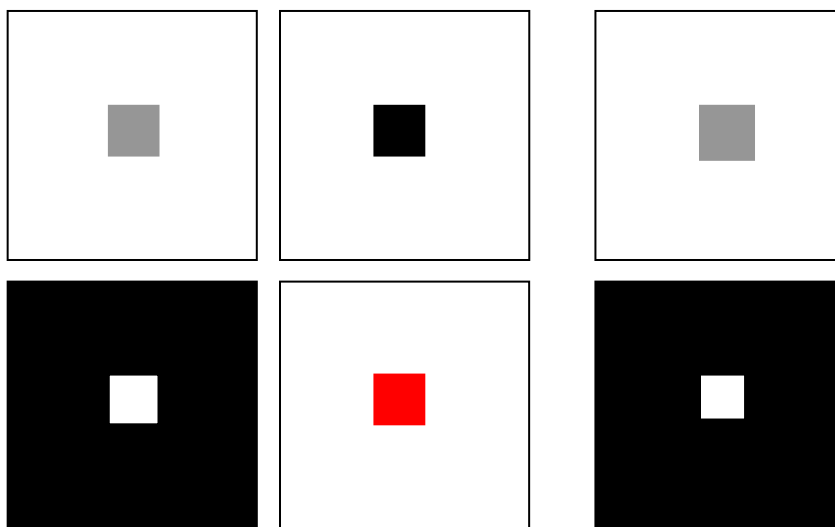
3)

7. Взаємовідношення величини формату і форми:

- 1) площа нівелює надто малу форму і має яскраво виражене першочергове значення;
- 2) надто велика форма давить на площину. Відчувається яскраво виражена неврівноваженість величини формату і форми;
- 3) відносно площини величина форми знайдена більш пропорційно.

8. Тональність впливає на оптичну зміну розмірів та емоційних властивостей форми. Білий квадрат на темному фоні видається більшим, а такої ж величини, але чорна фігура на білому фоні – меншою.

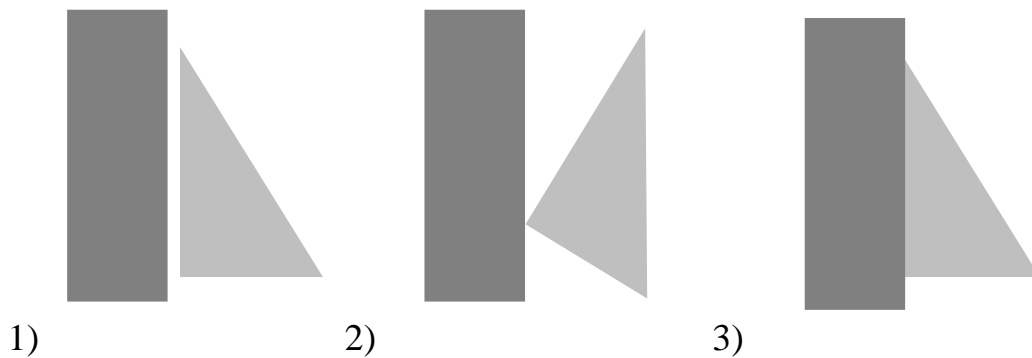
9. Величина однієї й тієї ж за конфігурацією фігури оптично буде щоразу збільшуватися чи зменшуватися при зміні її тону, або ж тону площини. Попри однакові розміри усіх чотирьох внутрішніх квадратів (трьох на білій і одного на чорній площині) сірий видається найменшим, білий – найбільшим. За світлістю сіра та червона фігури однакові, проте насиченість червоного квадрата робить його активнішим, чіткішим для візуального сприйняття і, відповідно – ілюзорно більшим відносно сірого. Біла фігура на чорному фоні –

активніша, оптично більша. Для візуального врівноваження величин тотожних за розмірами і конфігурацією потрібно сірий квадрат збільшити, а білий, навпаки – зменшити.

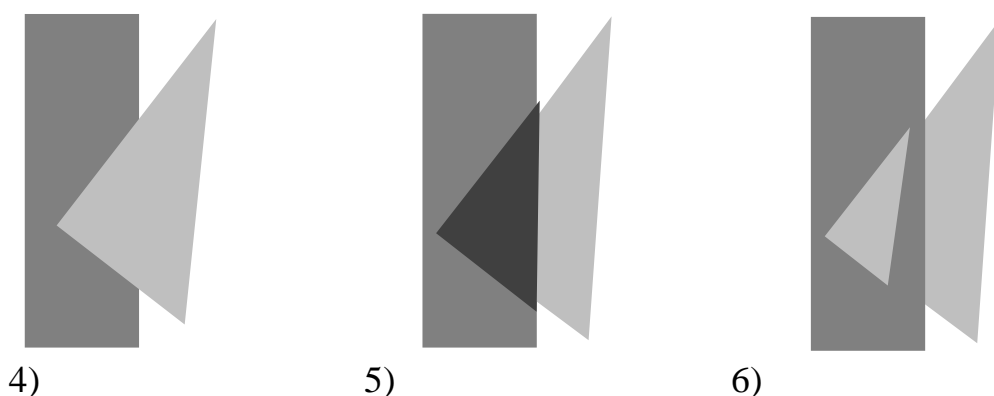
Способи взаємодії форм.

Поруч з фізичними та емоційними властивостями форм важливе значення мають способи їх взаємодії у структурі твору. У формальній композиції взаємодія фігур відбувається двома способами:

- **Групування елементів**, яке передбачає їх вільне розташування, доторкання, прилягання один відносно одного.
- **Накладання форм** способами підкреслення та нівелювання різноплановості, або їх перетином.

1. **Вільне розташування** – зберігає самостійність форми, але не забезпечує цілісності композиції.
2. **Доторкання** – зберігаючи самостійність форм викликає відчуття невпевненості їх взаємодії залишаючи, таким чином, відкритим питання щодо завершеності композиції.
3. **Прилягання** – зберігає певну самостійність елементів, але більшою мірою, ніж вільне розміщення, забезпечує цілісність композиції.

4. **Накладання** способом підкреслення різноплановості – ускладнює структуру твору, забезпечує його цілісність та своєрідне вираження уявної просторовості предметного світу.
5. **Перекривання (оверлепінг)** – накладання способом нівелювання різноплановості. Сприяє ускладненню структури твору внаслідок появи додаткових фігур, забезпечує цілісність композиції.
6. **Перетин** – у фронтальній, тобто двомірній композиції підкреслює різноплановість елементів, забезпечує цілісність композиції.

У творчому пошуку художнього образу художник найчастіше використовує поєднання різних способів взаємодії форм в одній композиції. Домінування одного варіанту у мистецькій практиці трапляється рідко.

Запитання для самоконтролю

1. *Які фізичні властивості мають форми?*
2. *Як фізичні властивості впливають на емоційне сприйняття форм?*
3. *Обґрунтуйте особливості взаємовпливів форми і формату.*
4. *Які способи взаємодії форм Ви знаєте?*
5. *Охарактеризуйте їх роль у створенні гармонійної композиції.*
6. *Розкрийте сутність способу перекривання (оверлепінгу).*

Принципи організації форм. Симетрія й асиметрія. Метр і ритм.

Мета: вивчити способи і особливості організації форм за принципами симетрії і ритму.

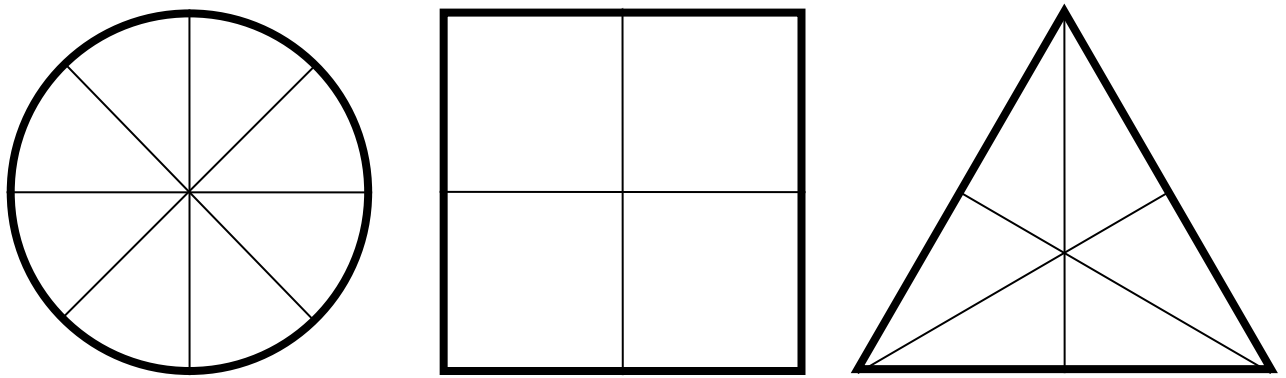
План

1. Особливості розвитку вчення про симетрію.
2. Геометрична закономірність форм, їх конгруентність та дзеркальність, як основні ознаки рівності.
3. Поняття площини, вісі, центра, їх роль в утворенні трьох видів симетрії: дзеркальної, обертової, трансляційної.
4. Визначення відносної рівності форм, її міри, що зумовлює принцип дисиметрії.
5. Основні ознаки асиметричної організації.
6. Роль метра і ритму в композиції.
7. Закономірний та вільний порядок ритмічних структур.
8. Варіанти ускладнення метричного повтору.
9. Поняття та сутність періодичного ладу, його основні ознаки.

Результати досліджень археологічних знахідок підтверджують розуміння людиною принципів рівності форм ще на зорі зародження культури. Змістовність поняття симетрії впродовж довгого часу зазнавало поступового розвитку. Одні дослідницькі праці стосувалися тих видів, які вичерпувалися поняттям площини симетрії, інші висвітлювали розуміння вісей симетрії тощо.

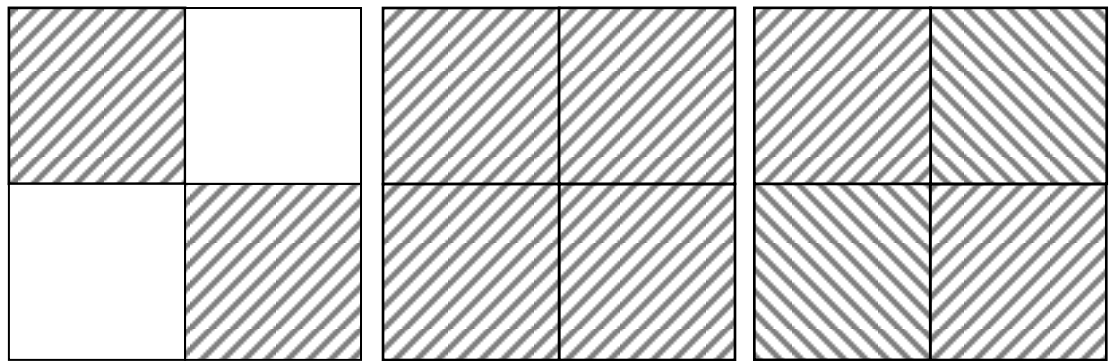
У першій половині ХХ ст. професор А. В. Шубніков залучивши результати досліджень попередників об'ємніше висвітлив закони симетрії назвавши симетричною будь-яку фігуру, «...яка може суміщатися сама з собою в результаті одного чи декількох послідовно виконаних відображеннях у площинах». Вивчення і обґрунтування симетричних закономірностей відбувалось на основі аналізу об'єктів природи. Результатом цього стали визначення різних видів симетричних форм: односторонні розетки, фігури з особливою точкою, двосторонні розетки, фігури без особливої точки тощо.

Симетрія – це особливий вид геометричної закономірності – **рівність форм, частин цілого відносно точки, вісі чи площини.**

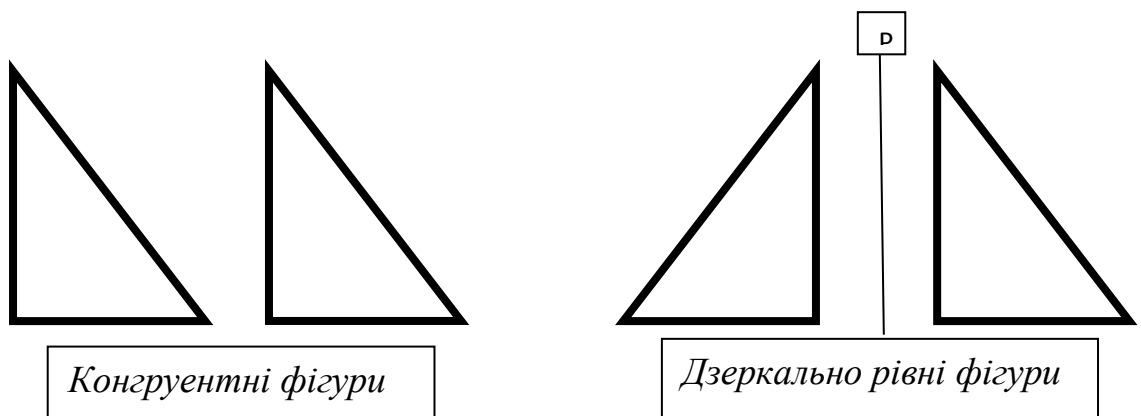
Фігури симетричні відносно свого центра.

Будь-яка форма складається з дрібніших елементів. Власне, **геометрична закономірність форми** – це можливість поділу її на рівні, без залишку частини відносно якоїсь геометричної ознаки. У даному аспекті значення мають конфігурація і розміри форми.

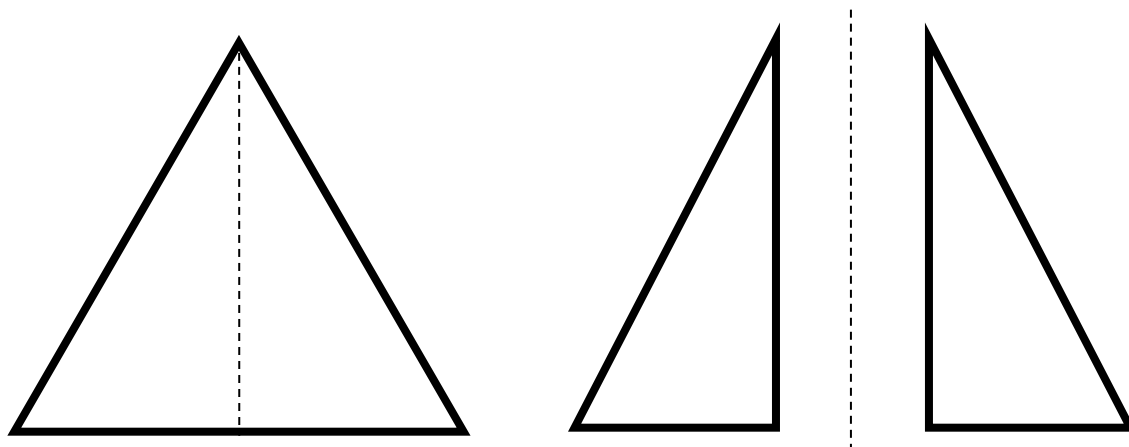

Поруч з геометричною закономірністю форми, для визначення її як симетричної, важливою є рівність відносно центра, осі чи площини інших фізичних властивостей: тональності, фактури та кольору.

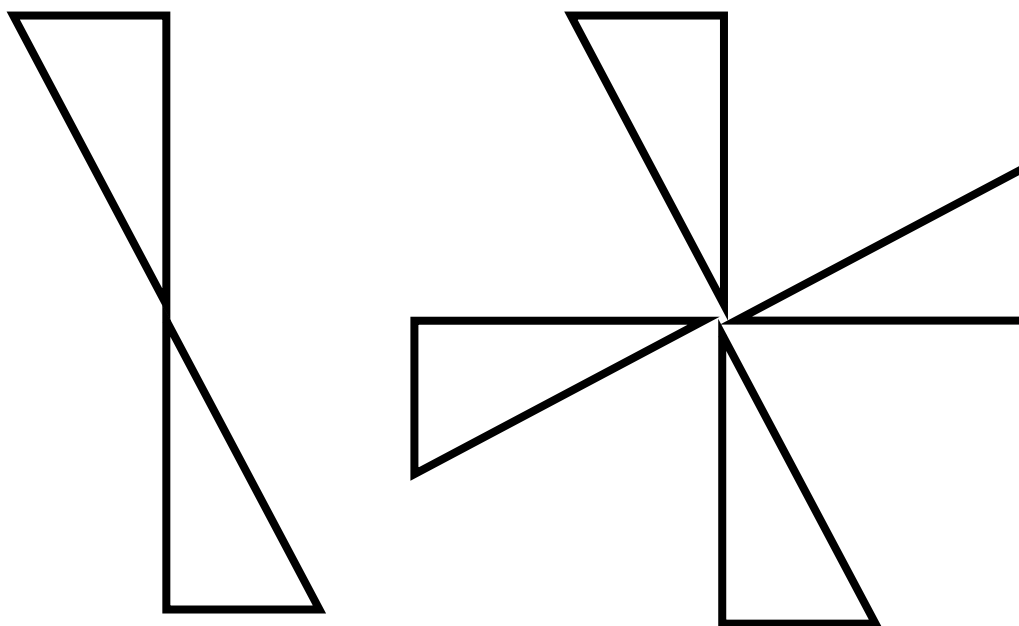
У процесі вивчення симетрії до уваги беруться, в першу чергу асиметричні фігури, які з допомогою певних способів взаєморозташування можуть утворити симетричну форму і виразити **симетрію, як принцип організації форм, частин твору.**

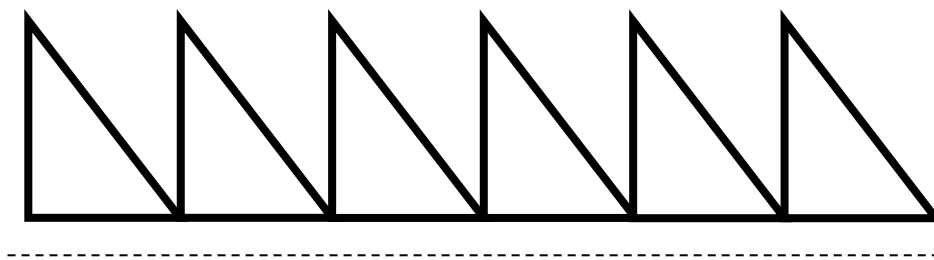
Існує два способи утворення симетрії – *суміщення* (конгруентність) та *відображення* (дзеркальність) форм.

Площина симетрії – це уявна площина, які ділить фігуру на дві дзеркально рівні частини, або передбачає суміщення фігури з самою собою, при відображенні її у цій площині, яка в свою чергу зливається з площиною зображення.

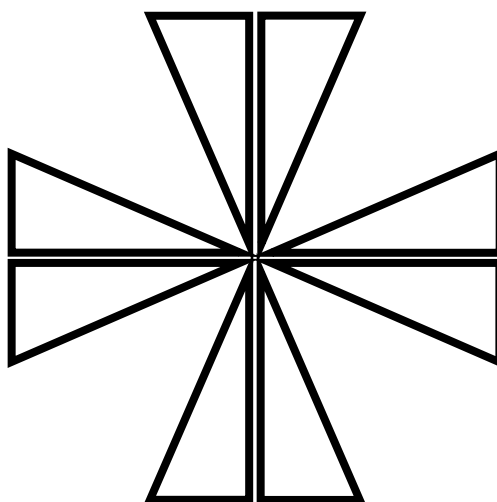
Вісь симетрії – це лінія (перпендикулярна до площини зображення), при повному повороті навколо якої фігура декілька раз суміщається (поєднується, сполучається) сама з собою. Кількість суміщень при повному повороті називається *порядком вісі*. Перпендикулярна до площини зображення вісь проектується на неї в точку і стає центром симетрії.

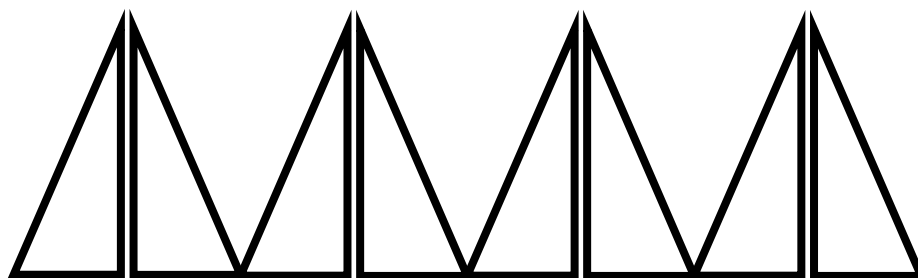
Існує поняття *вісі переносу* – пряма не перпендикулярна, а паралельна до площини зображення, вздовж якої, у певному напрямку і відбувається суміщення фігур без зміни інтервалу між ними.

Наявність площини та вісі визначає три різновиди утворення симетрії – *дзеркальну* (площина), *обертovu* (перпендикулярна вісь, спроектована в точку), *трансляційна* (вісь переносу).

Комбінуючи різні види симетрії можна утворити декілька варіантів стрічкових, сітчастих схем, які лежать в основі орнаментальних композицій.

Приміром, поєднання дзеркальної та обертової симетрії породжує абсолютну рівність, яка отримала назву *центральної симетрії*.

Спосіб поєднання дзеркального та трансляційного принципу рівності форм також часто використовується у різних видах мистецтва, проте, він не отримав визначення якогось з видів симетрії.

При вивченні принципів утворення симетрії важливе значення має поняття *відносної рівності* форм. Симетрія у природі не представлена з математичною точністю, тому доцільним є визначення *міри рівності*, яка передбачає аналіз кількісних і якісних ознак форм. Якщо відхилення від абсолютної симетрії незначні, форма все ж сприймається симетричною. Незначні відхилення від симетрії отримали назву «*дисиметрія*». При збільшенні відхилень нівелюється й симетрія – форма стає асиметричною. *Асиметрія* – протилежний принцип композиції, який за своєю суттю не передбачає ні геометричної, ні фізичної рівності форм, існування центру, вісі чи площини.

Метр і ритм.

У системі композиційних закономірностей ритм є одним із прийомів організації форм на площині чи у просторі. У сучасній термінології *ритм* – це *рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових мовних, зображальних), циклів, фаз, тих чи інших процесів і явищ*. Ритмічні прояви присутні у будь-якій сфері життєдіяльності людини.

Розглядаючи орнамент теоретик мистецтва, художник Володимир Фаворський виокремлював поняття *метра* і *ритму*, як рівномірний поділ і його зміну. Власне, як принцип організації елементів ритм, за своєю суттю – це рух, розвиток. У даному аспекті, варто визначити способи розвитку елементів – *повтор, чергування, прогресування*, які є основними ознаками ритму і вирізняють рівень його складності. Важливу увагу слід приділити варіантам структурного прояву ритму – *закономірний* та *вільний порядок*.

Поняття повтору і чергування у ритмі передбачають рівномірність. Найпростішим проявом ритму, і його мірою водночас, є *метр* (рівномірний поділ), який власне, визначає *структуру руху* у способах повтору і чергування елементів. У свою чергу, метр виражає закономірний порядок, коли ж метрична основа втрачає чіткість і ритм базується на прогресуванні (поступове зростання, збільшування, посилювання) елементів, способів їх взаєморозміщення доцільним є визначення *вільного порядку*.

В основі *закономірності повтору і чергування* лежить принцип симетрії, домінуючою ознакою якого є рівність форм (тотожність фізичних властивостей) відносно площини, вісі чи точки. *Вільне чергування* елементів співзвучне з їх дисиметричною, асиметричною організацією один відносно одного.

Початок повтору дають мінімум дві тотожні форми. Проте, для сприйняття закономірності повторення необхідно п'ять однакових елементів.

Метр – найпростіший повтор, при якому форма транслюється через однаковий інтервал, він зумовлює її (форми) чітке сприйняття. При збільшенні кількості тотожних елементів метр набуває рис монотонності. Він є безкінечним.

Повтор у закономірному порядку.

Найефективніший спосіб нівелювання монотонності метричного повтору – його ускладнення:

- чергуванням різних за конфігурацією, розмірами, кольором чи тональністю фігур, їх розташуванням одна відносно одної;
- ритмізацією метричних рядів способами накладання, суміщення, віддзеркалення.

Чергування різних за розмірами форм.

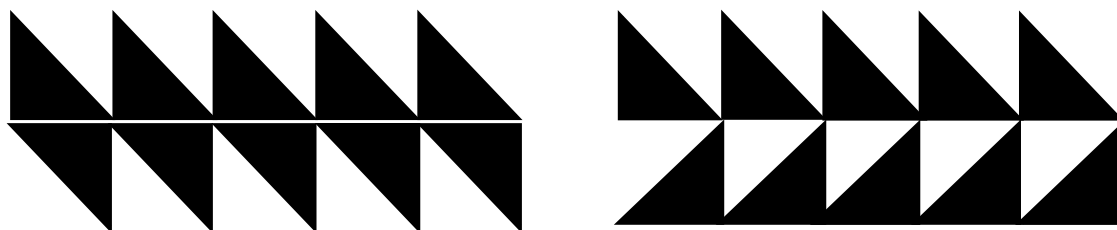
Чергування різних за розташуванням форм (суміщені).

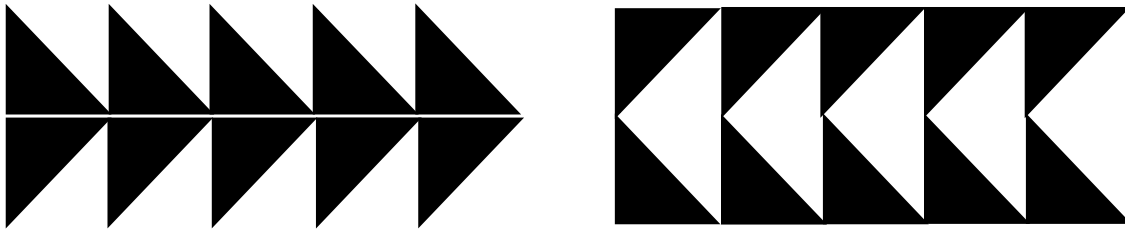
Чергування різних за розташуванням форм (віддзеркалені).

Чергування віддзеркалених та суміщених форм.

Суміщення метричних рядів.

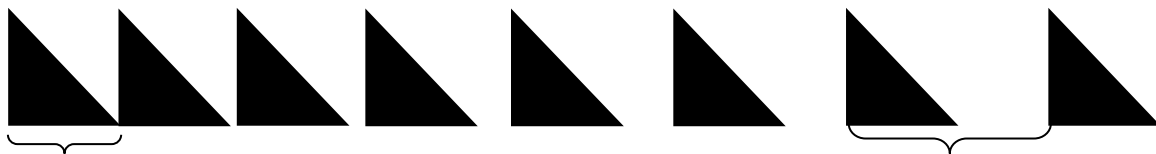
Віддзеркалення метричних рядів.

Комбінування різних, вище зазначених способів ускладнення простого повтору в одній структурі визначає **рівень складності метричного ряду**: чим більше змінюються форми, способи їх взаєморозміщення, тим складнішим стає метр – ритмізується.

Варіанти вираження ритму – безмежні. Основним критерієм багатоваріантності ритмічних проявів є їх комбінування у структурі твору. Поруч із метричним ладом, який передбачає повтор, чергування елементів, існує поняття **періодичного** – найскладнішого прояву ритму. Він об'єднує в собі комбінування метричних рядів різного рівня складності, у різних структурах; може існувати, як при закономірному, так і при вільному чергуванні. У сутності **періодичного ладу** закладено поступову зміну, прогресування форми. Періодична зміна у структурі виключає метричну рівномірність. Власне, на цьому етапі ритм пориває з симетрією і більшою мірою підкреслюється проявами дисиметрії, часто асиметрії.

Отже, якщо **метричний лад – це рівномірний повтор або чергування елементів**, то **періодичний лад** визначаємо таким, що утворюється **послідовно зміненими формами без повторення абсолютно тотожних**.

У даному аспекті слід акцентувати увагу на прогресії різних властивостей форм та способів їх взаєморозміщення. Поступова зміна відстані між елементами, їх конфігурації і розмірів яскраво нівелюватиме рівномірний структурний поділ – метр.

Метр

Періодичний лад утворений прогресією метра.

Періодичний лад утворений прогресією конфігурації форми зумовлює нівелювання метра.

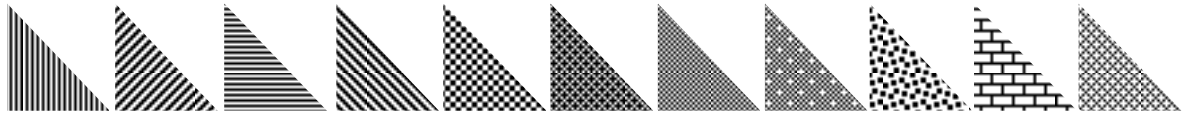

Періодичний лад утворений прогресією розмірів форми зумовлює нівелювання метра.

При збереженні конфігурації, розмірів і способів взаєморозміщення форм, прогресія їх тональності, фактури чи кольору у меншій мірі порушуватиме метричний принцип.

Періодичний лад утворений прогресією тональності форми зберігає метричний поділ.

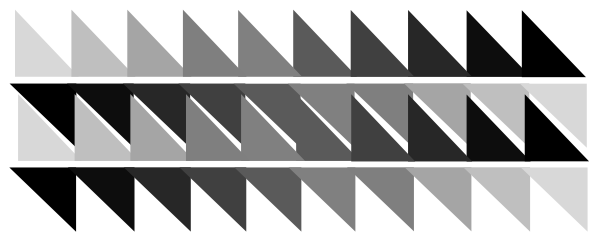
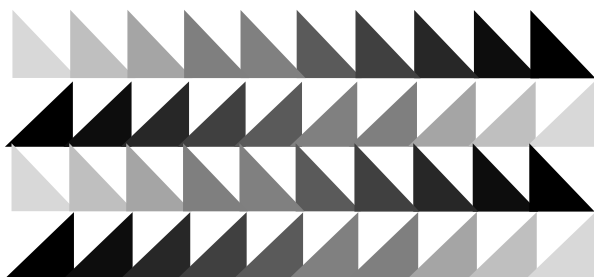

Періодичний лад утворений прогресією фактури форми зберігає метричний поділ.

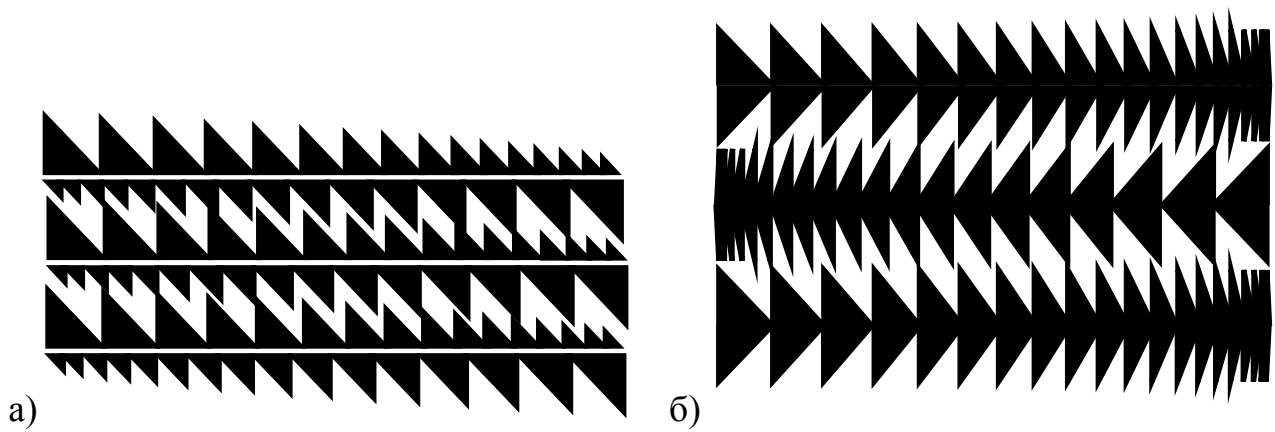

Періодичний лад утворений прогресією кольору форми зберігає метричний поділ.

Важливо зазначити, що між метричним повтором та періодичним ладом, у закономірному порядку сітчастих структур, немає чіткого розмежування. Передусім, ці поняття визначають рівень складності ритму і безперервність його руху. Ритмічні ряди утворені прогресуванням форми можна повторювати, чергувати між собою, що, власне, відповідатиме метричному принципу.

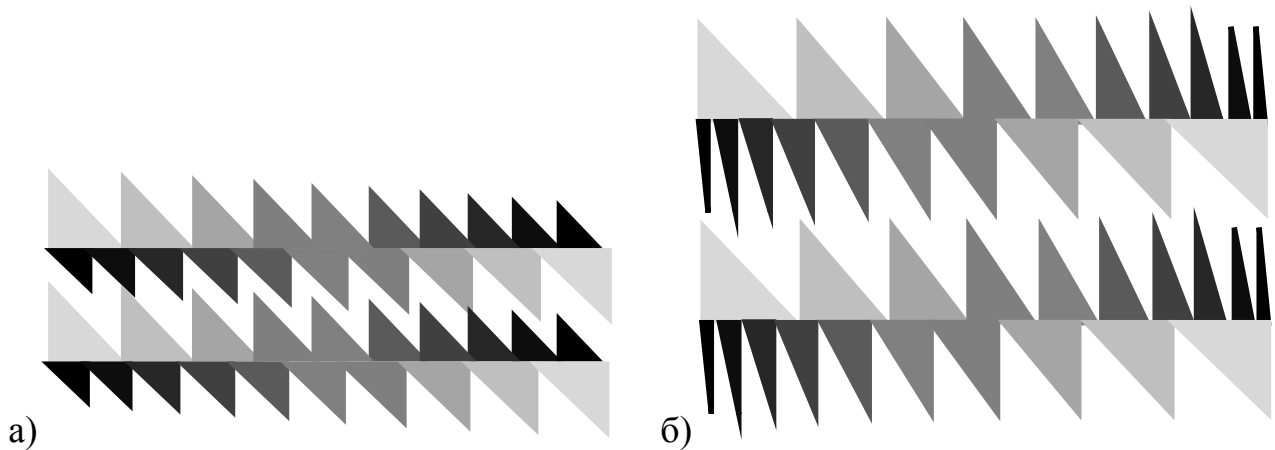
Метричний повтор періодичних рядів утворених прогресією тональності форми.

Метричний повтор періодичних рядів утворених прогресією:

а) розмірів форми;

б) конфігурації форми.

Метричний повтор періодичних рядів утворених прогресією:

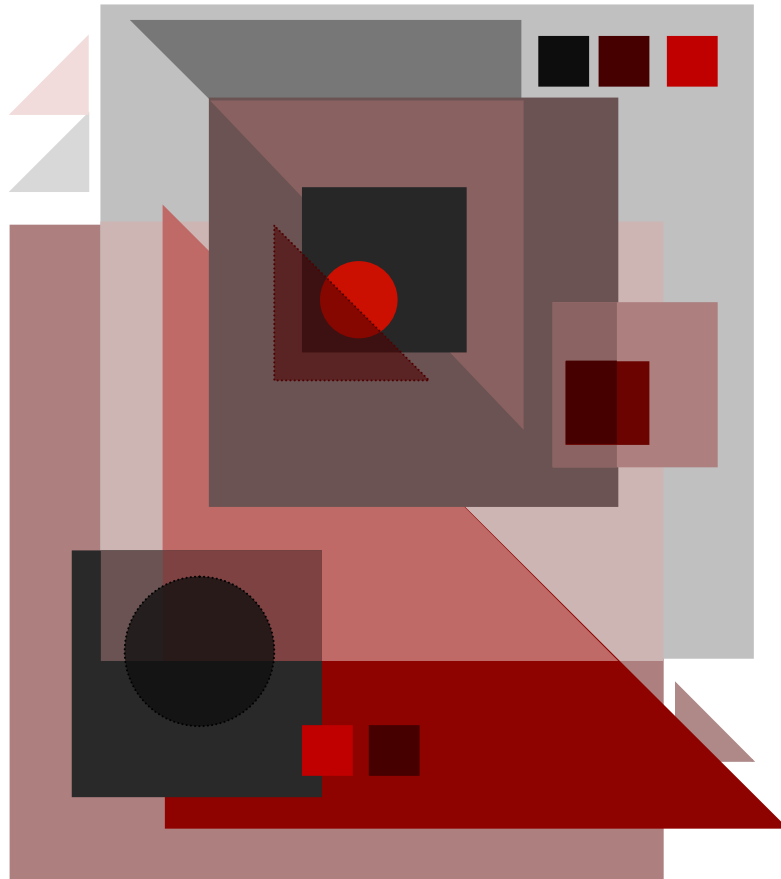
а) тональності та розмірів форми;

б) тональності та конфігурації форми.

В основі структури всіх, вище розглянутих варіантів метричного повтору та періодичного ладу, у більшій чи меншій мірі, лежить певна закономірність чергування форм або ритмічних рядів. Ця закономірність базується на правилах симетрії. Пориваючи із симетричними принципами ритм у композиції існує у вільному порядку. Основними ознаками вільного ритму є:

- асиметричне розташування форм;
- прогресія їх властивостей, побудована на контрастних відношеннях.

Власне, домінуюча роль належить особливостям розташування елементів, які виключають рівномірний структурний поділ (метр). Періодична зміна форм має другорядне значення – підсилює емоційне сприйняття ритмічності.

Періодичний ритм у вільному порядку.

Запитання для самоконтролю

- 1. Що таке геометрична закономірність форми?*
- 2. Охарактеризуйте відмінності принципів утворення дзеркальної, обертової, трансляційної симетрій.*
- 3. В чому полягає суть дисиметрії?*
- 4. Які основні ознаки асиметричної організації?*
- 5. Змістовність понять «метр» і «ритм».*
- 6. Які способи розвитку елементів Ви знаєте?*
- 7. Що спільного та відмінного між принципами симетрії, дисиметрії, асиметрії та метричності і ритмічності?*
- 8. Що впливає на рівень складності метричного повтору?*
- 9. Які основні ознаки періодичного ладу, і його композиційна роль.*
- 10. В чому полягає суть вільного ритму?*

Принципи організації форм. Статика і динаміка.

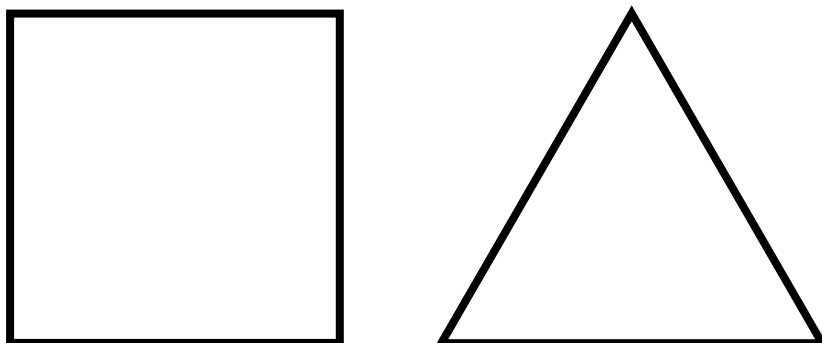
Мета:

- засвоїти закономірності принципів рівності (симетрія) та повтору форм (ритм);
- вивчити особливості прийомів статичної і динамічної організації форм на площині.

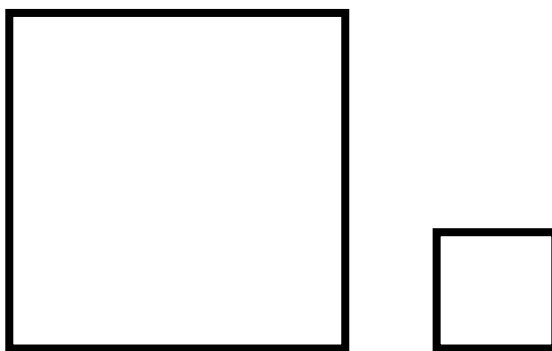
План

1. Основні ознаки статичності та динамічності форм.
2. Визначення домінуючої ролі розташування форм відносно формату при вираженні принципів статичності та динаміки.
3. Вплив симетричних, асиметричних принципів, метра та ритму на підкреслення статичної і динамічної рівноваги в композиції.

Поняття статичності та динамічності в композиції визначені емоційним характером сприйняття форм і їх взаємодії (організації). **Статика** – вираження спокою, стійкості, рівноваги. **Динаміка**, на протилежності статиці – сприйняття руху, стрімкості. Якщо в основі симетрії, як принципу організації форм лежить їх рівність відносно площини, вісі чи точки, ритму – рівномірність чергування форм одна відносно одної, то статика і динаміка базуються на розташуванні фігур згідно формату та між собою. В першу чергу, це залежить від якостей фізичних властивостей форм (конфігурація, розміри, тональність), які безпосередньо впливають на їх емоційну виразність:

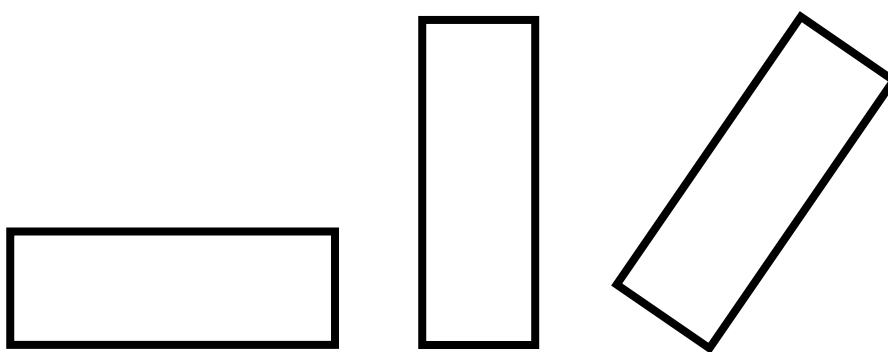
- конфігурація квадрата сприяє його статичності, трикутника – динамічному вираженню;

- розмір форми впливає на емоційне сприйняття її маси, врівноваженості. Більша за розмірами форма сприймається тяжчою і статичнішою, менша – легшою і динамічнішою;

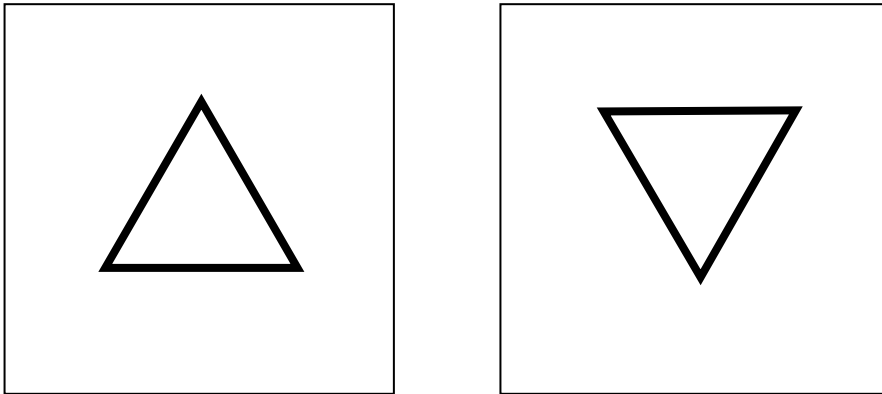

- тональність форми впливає на сприйняття її маси. Світліша форма складає враження легшої та динамічнішої, темніша – тяжчої та статичнішої;

- на посилення статичності чи динамічності форми впливають способи її розташування згідно формату. Для прикладу, статичний за конфігурацією прямокутник, розташований горизонтально – тяжкий, короткий, стійкий, а вертикально – легкий, довший, більш

динамічний. Фігура розташована діагонально – не стійка, має чітко виражений динамічний характер.

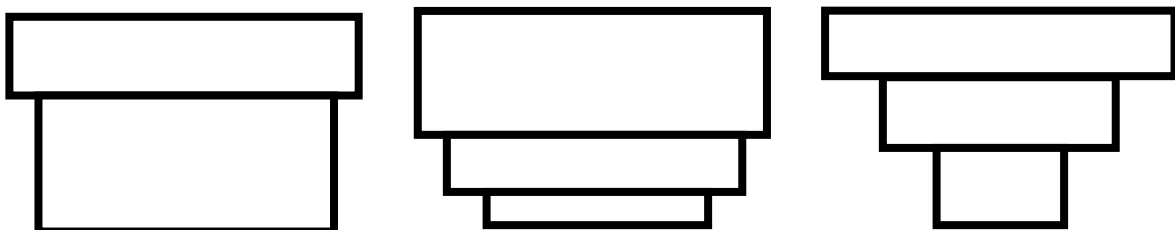

- динамічний за конфігурацією трикутник, закомпонований вершиною вгору видається більш спокійним і врівноваженим, а вершиною вниз – не стійким, тяжким, динамічнішим;

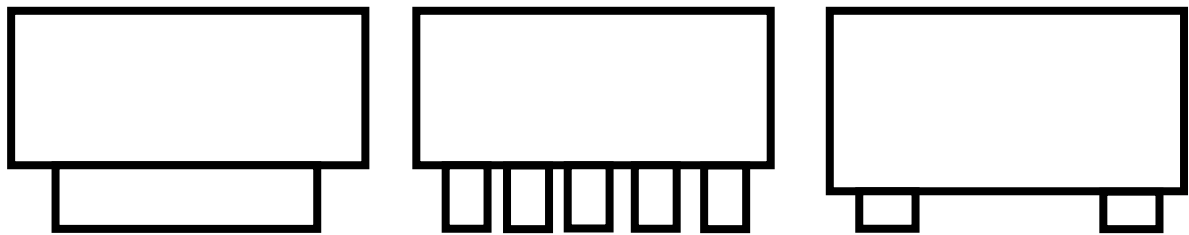
При певній взаємодії декількох статичних за характером фігур відчуття рівноваги і спокою у структурі може посилюватися або послаблюватися залежно від їх розмірів:

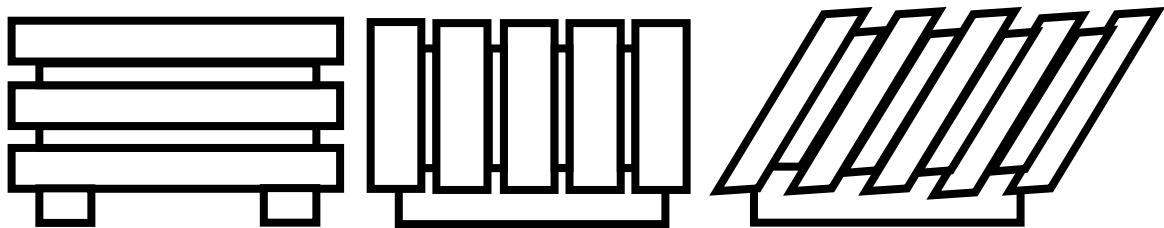
- чітко виражена навантажена основа посилює емоційне сприйняття стійкості.

- збільшення висоти основи і зменшення розмірів навантаженої форми суттєво послаблює її масу й емоційне сприйняття статичності структури.

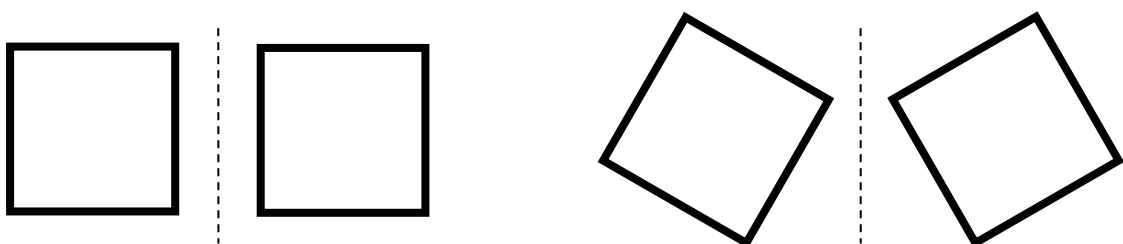
- зменшення, роздрібнення основи, але її врівноважене розташування збільшує сприйняття статичності.

- горизонтальні членування форми посилюють її статичне сприйняття, вертикальні – статичність послаблюють, діагональні чітко виражають динаміку.

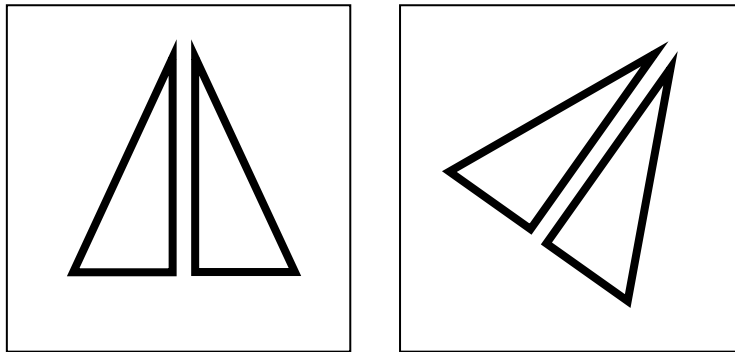
Для вираження статичного чи динамічного характеру композиції важливу роль відіграють принципи симетричної, асиметричної, метричної, ритмічної організації; тотожні, нюансні та контрастні відношення між формами.

Побуває думка, що симетрія підкреслює статику, і навпаки, асиметрія – динаміку. Проте, таке узагальнення є відносним. У даному аспекті першочергове значення мають фізичні властивості форм, варіанти їх розташування одна відносно одної та формату:

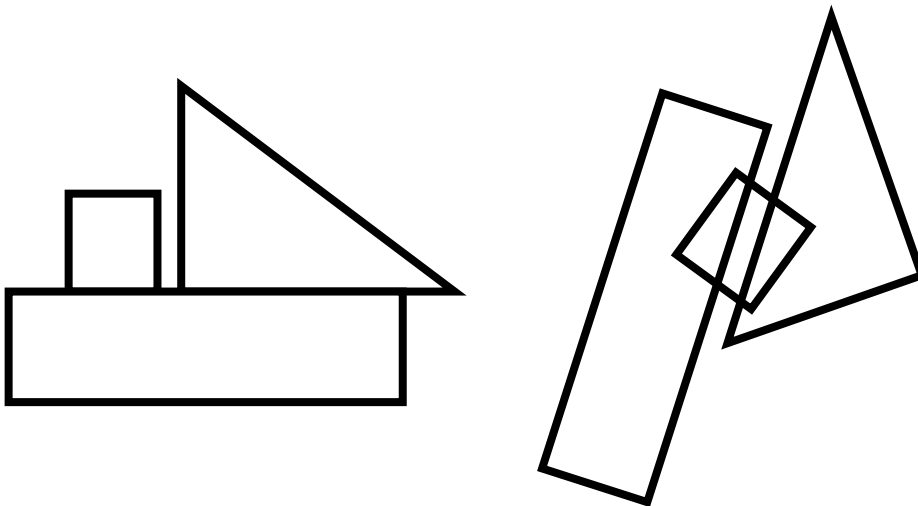

- два віддзеркалені, статичні за конфігурацією квадрати перебуватимуть у стані спокою, якщо будуть розташовані згідно формату на одній із своїх сторін. Якщо статичні за фізичними властивостями квадрати розміщені на одній з вершин, то принцип дзеркальної симетрії тільки підкреслить їх динамічність. У даному випадку слід вести мову про забезпечення симетрією композиційної

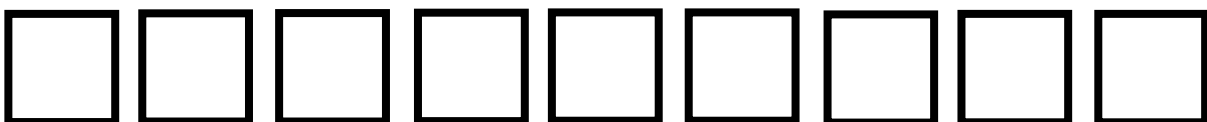
рівноваги форм, а статичність та динамічність виражені розташуванням згідно формату.

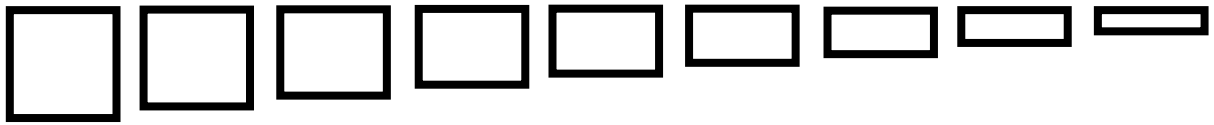
- при віддзеркаленні динамічних за конфігурацією форм симетрія тільки підкреслить їх однобічну спрямованість, незалежно від розташування згідно формату. У випадку діагонального розміщення трикутників, їх динамічні властивості будуть виразнішими.

- асиметрично розташовані на форматі фігури справлятимуть враження статичності, якщо лежать на своїх сторонах згідно формату, і навпаки, при діагональному розміщенні будуть динамічними.

- метр і ритм за своєю суттю виражають розвиток. Проте, властива для метричності монотонність може посилювати враження статичності.

- ефективним способом підкреслення динамічного характеру композиції є прогресія конфігурації, розмірів, тональності форм.

Отже, основною ознакою статичності у композиції є правильне розташування форм згідно формату та одна одної, якість фізичних властивостей (конфігурації, величини, тональності). Істотною умовою динамічності є однобічна чітко виражена спрямованість. Статику підкреслюють горизонтальні членування, динаміку – діагональні. Вертикальні форми чи лінії можуть посилювати як статичні, так і динамічні прояви.

Важливо, що статика – стан спокою, ще не забезпечує композиційної цілісності та рівноваги форм, як і динаміка – рух, не є виразником хаосу. Мова іде про домінування у композиції одного принципу організації форм, але обов'язкову підтримку іншим – що є основною ознакою гармонії.

Запитання для самоконтролю

- 1. Що закладено в основі принципів статичності і динаміки? Дайте визначення цим поняттям.*
- 2. Яка роль емоційних властивостей форм, способів їх розташування згідно формату при вираженні статичної та динамічної рівноваги в композиції?*
- 3. Які основні ознаки статичності та динамічності, як принципів організації форм?*
- 4. Якими способами можна підкреслити сприйняття статичності, а якими посилити динаміку?*

Рекомендована література

1. Антонович Є. А. Збірник практикумів з художньо-графічних дисциплін / Є. А. Антонович, М. А. Щерба, В. А. Шпільчак, Н. І. Саваріна, Л. К. Грач. – Ч. І. : Основи художнього конструювання. Основи композиції. Педагогічна практика. – Івано-Франківськ, 1995. – 150 с.
2. Голубева О. Л. Основы композиции / О. Л. Голубева. – М. : Изобраз. искусство, 2001. – 120 с. : ил.
3. Ковалев Ф. В. Золотое сечение в живописи: Учеб. Пособие / Ф. В. Ковалев. – К. : Выща школа, 1989. – 143 с.
4. Ковальчук Н. А. Композиция. Художественные средства / Н. А. Ковальчук. – М. : Плакат, 1990. – 32 с.
5. Костенко Т. В. Основы композиции та тримірного формоутворення: навчально-методичний посібник / Т. В. Костенко. – Харків : ХДАДМ, 2003. – 256 с.
6. Логвиненко Г. М. Декоративная композиция: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030800 «Изобразительное искусство» / Г. М. Логвиненко. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 144 с. : ил. – (Изобразительное искусство).
7. Новицька О. Р. Основы композиции: навчально-методичні рекомендації до теоретичних занять з курсу / О. Р. Новицька. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – 89 с.
8. Паранюшкин Р. В. Композиция / Р. В. Паранюшкин. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 80 с.
9. Станкевич М. Є. Система композиційних закономірностей / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич // Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів : Світ, 1992. – С. 243–261.
10. Фаворский В. А. Литературно-теоретическое наследие / В. А. Фаворский. – М. : Советский художник, 1988. – 456 с.
11. Чернышев О. В. Формальная композиция / О. В. Чернышев. – Минск : Харвест, 1999. – 85 с.
12. Шорохов Е. В. Композиция. Учеб. пособие для учащихся пед. Училищ по спец. № 2003 «Преподавание черчения и рисования» / Е. В. Шорохов, Н. Г. Козлов. – М. : «Просвещение», 1978. – 160. с.
13. Шубников А. В. Симметрия (законы симметрии и их применение в науке, технике и прикладном искусстве) / А. В. Шубников. – М. – Л. : издательство АН СССР, 1940. – 175 с.
14. Яковлев М. І. Композиція + геометрія / М. І. Яковлев. – К. : Каравелла, 2007. – 240 с.